

alig emlékezik meg róla stb.²⁴ Veszprémy László a kérdésről a következőket írta: „Mint arra legutóbb Thoroczkay Gábor is utalt, I. László személyének Kálmán-kori negligálása, a sokat emlegetett, s a jelek szerint döntő fontosságú II. Orbán pápa-féle levélben megfogalmazott pápai bírálatok szó nélkül hagyása magának Istvánnak a szentségét veszélyeztette volna.”²⁵ Mikor kezdődhetett el a László emléket körülvevő jégpáncél gyors olvadása, ami a Hartvik-legendában már László 1083. évi, a szentté avatásoknál játszott szerepének²⁶ teljes rehabilitálásához, sőt talán még egyfajta „túl-színezéséhez” is vezetett? Csak 1102 után, amikor Kálmán megismerte a pannonhalmi pápai oklevél István szentségét el nem ismerő passzusait, és a két szentszéki megnyilvánuláson megütközve elkezdett egy tendenciózus István-életrajz elkészítésén gondolkodni, miként Gerics véli? A válszunk egyértelműen nemleges: ugyanis a magyar krónika 146. fejezete szerint Kálmánnak „pedig első feleségétől az Úr 1101. évében László és István nevű fia született”. (Kiemelés tőlünk – T. G.)²⁷ Tehát a könyves uralkodó már a Pannonhalmának 1102-ben küldött II. Paschalis-féle oklevél előtt legalább egy évvel felülvizsgálta korábbi sértődöttségét, és szentté avató és szentté avatott elődei nevét adta gyermekeinek, bizonyára nem függetlenül az István hazai kanonizációját (el) nem ismerő, 1101-nél korábban született pápai megnyilatkozásoktól, amelyek közül mi már csak az 1096. évit ismerjük. Tehát már az 1090-es évek legvégén, az 1100-as évek legelején olyan légkör uralkodhatott a magyar királyi udvarban, ami László reális ártértékeléséhez, valamint – a más célok mellett – az államalapító uralkodó szent mivoltának római elismerését kicsikarni akaró Hartvik-legenda megszületéséhez vezethetett.

A fentieket összefoglalva: Gerics József azon próbálkozása, amely a Hartvik-féle Szent István-legendának az 1097–1103 közötti évkörben (annak is inkább a kezdetén) történő keletkezését valószínűsíteni kívánó, sok tekintetben éppen az ő korábbi kutatásaira alapozó érvrendszerünket próbálta meg nevünk említése nélkül hitelteleníteni, nem igazán állja ki a kritika próbáját. Ezért határoztuk el véleményünk újbóli, határozott megfogalmazását.

THOROCZKAY GÁBOR

A gyulafehérvári székesegyház építésének hagyománya Laskai Osvát Szent László-beszédeiben. A ferences Laskai Osvát a 15. század végén három prédikációt állított össze Szent Lászlóról,¹ ezek közül kettőben, a 48. és az 50. beszédben együtt szerepel Várad és Gyulafehérvár, azonban a beszédrészek értelmezése nem magától értetődő, ugyanis úgy tűnik, hogy a 48. sermóban két székesegyház építéséről, az 50. sermóban pedig két püspökség alapításáról beszél.

A 48. sermo részlete:

„Tertio dicta verba conveniunt beato Ladislao propter similis operis executionem, quare sicut rex Iosaphat domos edificaverat in Iuda ad instar turrium, sic beatus

²⁴ THOROCZKAY: *i. h.* 2000. 589–590.

²⁵ VESZPRÉMY László: *Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez.* = Századok (138.) 2004. 325–347., különösen 331.

²⁶ *Scriptores rerum Hungaricarum. I–II.* Ed. Emericus SZENTPÉTERY. Bp. 1937–1938. II. 432–440.

²⁷ Uo. I. 426.

¹ OSUALDUS de Lasko: *Sermones de sanctis Biga salutis intitulati.* Hagenau, 1497. (a továbbiakban: *De Sanctis*) 48., 49., 50. sermók. Az Országos Széchényi Könyvtár Inc. 1029. jelzetű példányát használtam.

Ladislaus monasteria episcopalia duo construxit, scilicet *Varadiense et Albense*, que regia largitate dotavit.”²

Az 50. sermo részlete:

„Sic enim dicitur de eo: Cum itaque pius rex Ladislaus armatus esset pietate, precipuus tamen erat humilitate, a quibus solum magna Dei potentia honoratur. Omnes enim ecclesie et monasteria regalia sive ab ipso, sive a quocumque alio fundata, elemosynis eius sunt locupletata, unde merito usque in hodiernum diem elemosynas eius enarrat omnis ecclesia Hungarorum. Duos quoque episcopatus ordinavit et regia largitate locupletavit, *Varadiense et Albense Gyele in Transilvania*.”³

Mindkét esetben megállapítható, hogy a ferences szerző a Szent László-legendának ugyanarról a helyéről merít, a 48. beszédben rövidebben (sic beatus Ladislaus ... dotavit), az 50. beszédben bővebben.⁴ Lássuk a forrásul szolgáló legendaszöveget:

„Cum itaque ipse pius rex esset armatus humilitate, potens pietate, precipuus tamen erat largitate. Omnes enim ecclesie et monasteria regalia, sive ab eo, sive a quocumque alio fundata, elemosinis eius sunt locupletata, unde merito usque in hodiernum diem elemosinas eius enarrat omnis ecclesia Ungarorum. Duosque episcopatus ordinavit et regia largitate locupletavit.”⁵

Várad és Gyulafehérvár együttes említése mindkét sermóban tartalmi többletet jelent a legendaszöveghez képest.⁶ A kérdés az, hogy ez a többlet honnan származik. Talán Laskai saját leleményéről van szó? Lehet, hogy egy ismeretlen legendaváltozatot használt a ferences barát? Esetleg valamilyen hagyományt tartott fenn? A kérdés megválaszolása hozzájárulhat a ferences író forráskezelő technikájának és szövegformáló módszerének jobb megismeréséhez is.

A probléma megoldásához mindenekelőtt értelmeznünk kell az idézett sermórészleteket. Először az 50. beszédet vizsgáljuk meg, amelyben a ferences író majdnem szó szerint idézi a László-legendát. A legendarészlet többek között két püspökség megszervezéséről is beszámol megnevezésük nélkül. Laskai a legendarészletet toldja meg Várad és Gyulafehérvár említésével, s így a prédikációban olvasható szöveg azt sugallja, mintha a két említett püspökség a váradi és a gyulafehérvári lenne. Ennek azonban a történeti kutatások eredményei ellentmondanak. A szakirodalomban általánosan elfogadottá vált az a vélemény, amely szerint László a feltehetőleg Szent István által ala-

² *De Sanctis*, v2v.

³ *De Sanctis*, x3v. A nyomtatványban Gyulafehérvár névalakjában 'alban' alak szerepel az 'n' betű fölött nazális rövidítéssel.

⁴ A „Sic enim dicitur de eo”-fordulat is a legenda használatára utal.

⁵ *Scriptores rerum Hungaricarum. I–II*. Ed. SZENTPÉTERY, Emericus. Bp. 1937–1938. Reprint: Utószó és bibliográfia: SZOVÁK Kornél, VESZPRÉMY László. Bp. 1999. II. 519. Az idézet fordítása: „Ámbár a kegyes királyt az alázatosság páncélja védte, hatalmas volt kegyessége, legkivált mégis bőkezűsége. Mindahány királyi egyházat s kolostort – akár ő, akár más alapította – adományokkal gazdagította, ezért méltán mesél adományairól a magyarok egész egyháza. Két püspökséget szervezett, s királyi bőkezűséggel berendezett.” (*Szent László király legendája*. Ford. KURCZ Ágnes. In: *Árpád-kori legendák és Intelmek*. Szerk. ÉRSZEGI Géza. Bp. 1983. 97.)

⁶ Gyulafehérvár középkori névalakjaihoz I. GYÖRFFY György: *Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma*. = Századok 1983. (a továbbiakban: *Gyulafehérvár*) 1103–1116. A szóban forgó helyeket mindkét prédikációrészletben kurzív betű jelöli.

pított bihari püspökség székhelyét helyezte át Váradra,⁷ s az erdélyi püspökséget sem ő, hanem Szent István alapította.⁸ Az erdélyi püspökség székhelye volt Gyulafehérvár, azonban ezt az egyházmegyét nem székhelyéről, hanem földrajzi területéről nevezték el;⁹ az pedig nehezen képzelhető el, hogy Laskai ne lett volna tisztában ezzel az elnevezéssel. Felmerül továbbá a kérdés: ha a ferences barát a Szent László által létrehozott püspökségeket akarta megnevezni, akkor miért hallgat a zágrábiról?¹⁰ Látható tehát, hogy Várad és Gyulafehérvár 50. sermóban történő említésének magyarázata nem magától értetődő.

Térjünk át ezek után a 48. sermo idézett részletének vizsgálatára. Laskai ebben a beszédben párhuzamot von a bibliai Iosaphat király és Szent László között. A thema-mondat így hangzik: „Crevit rex Iosaphat et magnificatus est usque in sublime, et edificavit domos in Iuda ad instar turrium,”¹¹ majd a folytatás:

„Licet, charissimi, hec verba ad litteram dicta sint de Iosaphat rege Iudee, rationabiliter tamen assumuntur ad gloriam beati Ladislai regis Hungarorum propter tria specialiter, videlicet:

Primo propter nominis significationem,
Secundo propter eius sublimationem,
Tertio propter operis similis executionem.”¹²

A háromtagú felosztás harmadik tagjának kifejtése kezdődik a 48. beszédnek a dolgozat elején idézett passzusával. Ebben a sermórészletében a ferences barát Iosaphat és Szent László építkezései között von párhuzamot. A szövegkörnyezetből egyértelműen kiderül, hogy a Iosaphat tevékenységét jelölő 'aedificare' és a László tevékenységét jelölő 'construere' igék szinonimák, jelentésük: építeni. A magyarországi középkori latinságban a 'construere' igét használták az 'aedificare' szinonimájaként.¹³ Erre a szöveghelyre a kutatás már korábban is felfigyelt. Karácsonyi János az erdélyi püspökség megalapításával kapcsolatban, Entz Géza pedig a gyulafehérvári székesegyház építése kapcsán hivatkozik Laskai prédikációjára. A 'construere' igét mindketten 'építeni' jelentéssel fordítják.¹⁴ Tehát a szövegben nem két püspökség alapításáról vagy megszervezéséről, hanem két székesegyház építéséről van szó.

⁷ GYÖRFFY György: *A lovagszent uralkodása*. In: *Magyarország története tíz kötetben. I/2.* (a továbbiakban: *A lovagszent*) 916. KRISTÓ Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. 474–475.; ALMÁSI Tibor: *A váradai püspökség története*. In: *Korai magyar történeti lexikon*. Főszerk. KRISTÓ Gyula. Bp. 1994. (a továbbiakban: *KMTL*) 712.

⁸ KRISTÓ Gy.: *i. m.* 482.; BENKÓ Elek: *Az erdélyi püspökség története*. In: *KMTL* 192–193.

⁹ KRISTÓ Gy.: *i. m.* 482.

¹⁰ A zágrábi püspökség alapításához: GYÖRFFY Gy.: *A lovagszent*, 917–919. KRISTÓ Gy.: *i. m.* 305.; RÓKAY Péter: *A zágrábi püspökség története*. In: *KMTL* 739–740.

¹¹ II. Paral. XVII (12)

¹² *De Sanctis*, v2r.

¹³ *A magyarországi középkori latinság szótára. II.* Kiadásra előkészítette BORONKAI Iván. Bp. 1991. 347–348.

¹⁴ KARÁCSONYI János: *A honfoglalás és Erdély*. = *Katholikus Szemle* 1896. 474. Karácsonyi ismeretlen életirat használatát feltételezi: „Temesvári Pelbárt e tanítványa még mind Szent-Istvánról, mind Szent-Lászlóról több és részletesebb életiratot ismert, mint mi. Becsületességéhez ez életiratok hű közlésében kétség sem férhet ...” Uő: *Erdély és Szent László*. = Erdélyi Múzeum 1915. 35. Itt ismét feltételezi egy ismeretlen életirat használatát. ENTZ Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. Bp. 1958. (a továbbiakban: *A gyulafehérvári székesegyház*) 75. o. és 42. jegyzet. Entz tévesen Temesvári Pelbártnak tulajdonítja a beszédet.

A váradi székesegyház középkori történetére vonatkozó forrásszövegekben az 'ecclesia cathedralis' a leggyakrabban használt kifejezés a székesegyház jelölésére,¹⁵ ugyanakkor a 'monasterium' is felbukkan Károly Róbertnek egy 1327-ben kelt oklevelében: „... libertas ecclesiae, seu monasterii sanctissimi regis Ladislai Varadiensis per primogenitores nostros concessa ... et tandem per nos eidem ecclesiae confirmata ...”¹⁶ A 'monasterium' Du Cange szótára szerint is jelenthet székesegyházat.¹⁷ Az elmondottak alapján a „... beatus Ladislaus monasteria episcopalia duo construxit, scilicet Waradiense et Albense ...”-részletet így fordíthatjuk: „... Szent László két püspöki székesegyházat épített, tudniillik a váradit és a gyulafehérvárit ...” Az idézett prédikációszöveg értelmezése kapcsán arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy Laskai a legenda 'alapít', 'szervez' jelentésű 'ordinare' igéje helyett az 'épít' jelentésű 'construere' igét használja, nyilván tudatosan, mivel nem két püspökség szervezéséről beszél, miként a legenda, hanem két székesegyház építéséről.

Úgy tűnik, az 50. sermóban idézett legendaszöveget a ferences barát figyelmetlenül toldotta meg Várad és Gyulafehérvár említésével, így bővítése értelemzavaró.

Ezek után azt kell megvizsgálnunk, hogy Lászlónak volt-e szerepe a váradi és a gyulafehérvári egyház építésében.

Nagyvárad középkori székesegyháza elpusztult. Az a kevés, amit alapításáról, történetéről, magáról az épületről tudunk, régészeti kutatások eredményein, valamint írásos és vizuális forrásokon alapszik.¹⁸ A régészeti ásatások kiderítették, hogy a váradi székesegyház épületét a középkor folyamán többször átalakították, bővítették.¹⁹ Az építkezés Szent László uralkodása idején, az 1080-as években kezdődhetett; egy kései, 16. század végi hagyomány szerint az alapítás 1080-ban történt,²⁰ s számos forrás bizonyítja, hogy a váradi egyház Szent László által történt alapítása és építése a középkor folyamán végig élt a köztudatban.²¹ A váradi püspökség történetének kiváló monográfusa, Bunyitay Vincze így ír erről: „De bár az épület, melyet az alapító szent király Isten-és hazaszeretete emelt Váradnak, már a XIV-ik században teljesen átváltozott, sőt elenyészett, nemzetünk mégis a kegyeletet, melylyel a szent király alkotása iránt viseltetett, átvitte az új székesegyházra is, s azt, mivel a szent király sírja benne pihent, híven és mindig Szent-László egyházának tartotta s nevezte.”²² Nyilvánvaló, hogy Laskai azt a középkor végén is közzismert hagyományt rögzíti, amely szerint a váradi székesegyházat Szent László alapította és építette. Lássuk ezek után, hogy mit mondhatunk el a gyulafehérvári székesegyházról.

Az erdélyi püspökség székhelyén az első bazilika építése a 11. század közepén, vagy talán már Szent István uralkodása alatt megindult, s a munka a század utolsó harmadában, Szent László alatt és feltehetőleg az ő támogatásával fejeződhetett be. A régészeti ásatásoknak köszönhetően ennek az épületnek az alaprajza ma már lényegében ismert. A második székesegyházat a 12. század végén kezdték el építeni, a munkálatok körülbelül egy évszázadot vettek igénybe. Az épület ekkor nyerte

¹⁵ BALOGH Jolán: *Varadinum. Várad vára. I–II.* Bp. 1982. II. 22–61.

¹⁶ KERESZTURI, J. A.: *Compendiaria Descriptio fundationis et vicissitudinum episcopatus et capituli M. Varadinensis.* Magno-Varadini, 1806. 144. Vö.: BALOGH J.: *i. m.* 32.

¹⁷ DU CANGE: *Glossarium mediae et infimae latinitatis.* V. Graz-Austria, 1954. 457.: „Monasterium saepe sumitur pro Ecclesia cathedrali ...”

¹⁸ A székesegyház középkori történetére vonatkozó adatokat BALOGH Jolán gyűjtötte össze: *i. m.* 22–61.

¹⁹ BUNYITAY Vincze: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. III.* Nagyvárad, 1884. 22–38.; HENSZLMANN Imre: *A nagy-várad-i kettős székesegyház.* Uo. 147–174. A székesegyház építéstörténetére vonatkozó további irodalmat lásd BALOGH J.: *i. m.* 288–289.

²⁰ BALOGH J.: *i. m.* 23.

²¹ L. BALOGH Jolán adattárának vonatkozó tételeit: *i. m.* 23–61.

²² BUNYITAY V.: *i. m.* 29.

el ma is látható formáját, a későbbi századok építkezései alapvető változtatásokat már nem eredményeztek. Az első székesegyházat valószínűleg a második építésével párhuzamosan bontották le; ez utóbbi rátelepült az első templomra magába foglalva annak egész területét.²³ Tehát Szent László az első székesegyház építésében játszhatott szerepet; feltételezhető, hogy az épület az ő uralkodása alatt lényegében elkészült.²⁴ Véleményem szerint nem véletlen, hogy a ferences barát Várad mellett éppen Gyulafehérvárat említi meg mindkét beszédében. Úgy gondolom, hogy Laskai a két idézett prédikációhely megfogalmazása során nem egy ismeretlen legendaváltozatot használt, hanem egy olyan hagyományból merített, amely, hasonlóan a váradi egyházhoz kötődő tradícióhoz, a templom építését Szent Lászlónak tulajdonította annak ellenére, hogy az első székesegyház a második építése során megszűnt.

Ezt a feltételezést IV. (Kun) Lászlónak egy 1278-ban kelt oklevele is alátámasztja: „ecclesia cathedralis beati Mychaelis archangeli Transsiluana, a sanctis progenitoribus nostris fabricata et dotata”.²⁵ Tehát az oklevél a székesegyház építését és megadományozását a szent elődöknek tulajdonítja, jóllehet az első székesegyház 1278-ban már nem állt. Egy másik, szintén 1278-ban kelt királyi oklevél a gyulafehérvári káptalan megszervezését tulajdonítja a szent elődöknek: „capitulum ecclesiae beati Michaelis Transsiluanae ordinatum a sanctis progenitoribus nostris et locatum”.²⁶

Összegzésként elmondható, hogy a 48. sermóból idézett részlet értelme világos, azonban az 50. beszédben a ferences barát valószínűleg figyelmetlenül toldotta meg a László-legenda szövegét. Úgy gondolom, hogy a két székesegyházhoz kötődő hagyomány összekapcsolása és felhasználása a Szent László-beszédekben Laskai Osvát leleményének tulajdonítható.

KERTÉSZ BALÁZS

Szenci Molnár Albert ismeretlen verse a Ponnickau-búcsúantológiában. Szenci Molnár Albert sokáig és szívesen időzött Marburgban. Naplója szerint 1607. május 23-án érkezett ide először,¹ majd néhány héttel később itt bérelt szobát Konrad Vietornál. Itt főleg magyar nyelvtankönyvén dolgozott, de miután Vietor elhagyta feleségét, Kunigunda Ferinariát, itt kérte meg „tiszteletre méltó régi vendéglátó asszonyának” a kezét, jóllehet a Marburgban kitört pestisjárvány miatt az esküvőt már Oppenheimben tartották.² Molnár sokat utazgatott, de vissza-visszatért Marburgba,

²³ ENTZ G.: *A gyulafehérvári székesegyház*, 68–130.; Uő: *A Szent István alapítású erdélyi püspökség első székesegyháza*. In: *Doctor et apostol*. Szent István-tanulmányok. Szerk. TÖRÖK József. Bp. 1994. /*Studia theologica Budapestinensia* 10./ 101–105. (a továbbiakban: *A Szent István alapítású*).

²⁴ Entz újabb tanulmányában feltételezi, hogy „a munkák a XII. század elejére is áthúzódhattak.” (*A Szent István alapítású*, 103.)

²⁵ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Von Franz ZIMMERMANN und Carl WERNER. I. Hermannstadt, 1892. 133. (a továbbiakban: *Urkundenbuch*).

²⁶ *Urkundenbuch*, 133. GYÖRFFY mindkét idézetet közli: *Gyulafehérvár*, 1117. o. 54. jegyzet, azonban jelentésüket összemossa, amikor így fogalmaz: „Ami az erdélyi káptalant illeti, arra nézve, hogy a Szent István által alapított gyulafehérvári püspökség mellé Szent László ... szervezett székeskáptalant, két 1278 évi oklevél azon szavaiból is következtethetünk, miszerint a székesegyházat, ill. a káptalant a «szent királyok» (István és László) alapították és adományozták meg.” (*Gyulafehérvár*, 1117.)

¹ *Szenci Molnár Albert naplója*. Közzéteszi SZABÓ András. Bp. Universitas Könyvkiadó, 2003. 152.

² Uo. 158.